

ՍԱՄՎԵԼ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՋՐԱԲԵՐՐԻ ԱՆԱՊԱՏԸ

Ուշ միջնադարում պատմական Հայաստանի Արցախ նահանգի կենտրոնական մասով հոսող Տրտու (Թարթառ) գետի միջին ավազանում էր տարածվում Ջրաբերդ՝ գավառը համանուն բերդով, որ վեր էր խոյանում Տըրտու և Թրդի գետերի միջև, մի խիստ անառիկ վայրում: Բերդը հայտնի էր դեռևս վաղ միջնադարից: Այն աչքի է ընկնում տեսարժան դիրքով, մանավանդ դեպի Թրդի գետը փռված ուղղությամբ: Անառիկ այս բերդի շրջապատում պահպանվել են մի քանի վանքերի ավերակներ, ինչպես՝ Երից Մանկանց վանքը, Թուխկասարի և Անապատի վանքերը, Շուքավանքն ու Մեսեսավանքը: Թվարկված հուշարձաններից Անապատ վանքը ամենամոտն է բերդին և գտնվում է ոչ պակաս անառիկ մի վայրում: Անապատը գտնվում է մի աննշան վտակի ձախ ափին, որը թափվում է Տրտու գետը՝ շուրջ կես կիլոմետր հոսելուց հետո: Անապատը Ջրաբերդի նկատմամբ առավել կտրված է բանուկ ճանապարհներից և այստեղ հասնելու համար հարկավոր է նախ իջնել բերդից Թրդի գետի հովիտը, ապա անցնելով գետի աջ կողմը, լեռնային միակ արահետով բարձրանալ Մռավ լեռնաշղթայի հարավահայաց անտառապատ լանջը (մոտ 2 կմ), որտեղ դարավոր հաճարենիների ու կաղնի ծառերի հովանու տակ պահպանվել է Անապատի հուշարձանախումբը: Տեղում պահպանված հուշարձանները, որոնք չորսն են ամեն տեսակ ճանապարհներից ու կտրված գյուղամիջյան բանուկ ճանապարհներից, միշտ էլ դուրս են մնացել մեր մի ջարք մայ-

նագետ-ուսումնասիրողների տեսադաշտից: Հուշարձանախմբին վերաբերող առաջին գրավոր հիշատակությունը պատկանում է Ը. Մկրտչյանին¹:

Սակայն տեղում պահպանված արձանագրությունների շնորհիվ, որոնց վերծանությունը տրվում է ստորև, պարզվեց Անապատ հուշարձանի դերն ու նշանակությունը Արցախի պաշտամունքային ճարտարապետական հուշարձանների մեջ: Առավել շոշափելի է մանավանդ Անապատ հուշարձանախմբի պատմական նշանակությունը, իբրև գավառի գլխավոր կրոնա-մշակութային կենտրոններից մեկը: Ցավոք, Անապատի հուշարձանախումբը ուշ միջնադարում ենթարկվել է հիմնավոր վերանորոգումների, որի հետևանքով ավերվել ու լրիվ ձևափոխվել է հին եկեղեցին, իսկ շրջապատում եղած հին խաչքարերը, որպես սուկ շինաքար, տեղադրվել են շենքի պատերում: 17-րդ դարի սկզբներին տեղի ունեցած հիմնավոր վերանորոգումների հետևանքով հին տաճարի սրբատաշ բեկորները ևս ագուցվել են շենքի առավել նկատելի հատվածներում: Վերջիններիս թվում բարեբախտաբար պահպանվել են նաև արձանագիրները: Այսօրվա վիճակով հին տաճարի հորինվածքային առանձնահատկությունների մասին բացառապես հնարավոր չէ որևէ ենթադրություն անել: Այս հարցում արդյունա-

¹ Ը. Մկրտչյան, Լեռնային Ղարաբաղի Պատմա-ճարտարապետական հուշարձանները, Երևան, 1980, էջ 58:

վետ կլինեն միայն կատարվելիք հնագիտական պեղումները: Ներկայիս եկեղեցին միանալ թաղածածկ բազիլիկ տիպի պարզունակ եկեղեցի է, որի ծածկն առնված է երկթեք ծածկի տակ: Թաղը պահում են մեկ զույգ

բանության շենքերի ավերակները, լցված հողով ու ծածկված բուսականությամբ: Միջնադարում Անապատում հաստատված է եղել բավանդամ միաբանություն, որը խոսում է մենաստանի դիրքի ու նշանակության մասին:

Եկեղեցու արևմտյան ճակատը

որմնասյուները: Եկեղեցին չունի ավանդատներ, միակ մուտքն իրականացված է արևմտյան ճակատից: Ընթրը հարավից ունի երկու յուսամուտ, մեկական՝ նաև արևելյան ու արևմտյան ճակատներից: Եկեղեցու հատակն ու տանիքը պատված է եղել հողով: Ընթրը կառուցված է կոպտատաշ ու անտաշ տեղական քարերով և կրաշաղախով: Սրբատաշ են միայն շենքի անկյունաքարերը, որոնց վրա մեծ մասամբ կան ուշ միջնադարյան հակիրճ հիշատակություններ: Եկեղեցու այդ քարերն ունեն դեղին երանգ և ակնհայտորեն բերված են ավելի հեռվից²: Եկեղեցուց արևելք քիչ հեռու, պահպանվել են միա-

Այդ է վկայում եկեղեցու ներսում հարավային որմնասյան ստորին շարվածքում ագուցված սրբատաշ քարի վրա եղած ութ տողանոց արձանագրությունը:

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ
ԿԱՐԱՊԵՏ ՄԻԱԲ
ԱՆԵՅԱ ՍԲ ՈՒՆ
ՏԻՍ ԵՍ ՍԱՄՈՒԷԼ
ՏՎԻ:Բ:ԱԻՐ ԺԱՄ Ի ՏԱՐ (ՈՒՄ)
Ն ՍԲ ԽԱԶԻՆ ՉՍԵԻ
ԱԴԱ ՉՄԽԻԹԱՐ ԶՅՈՀԱՆ
.....ՇԱՀ ՉՈՐԴԻՔՆ

² Նույն քարով է կառուցված Երից Մանկանց վանքը, որտեղից և հավանաբար բերվել է շինաքարը: Նշենք, որ Երից Մանկանց վանքը կառուցվել է 1691 թվականին, իսկ Ջրաբերդի Անապատը, ինչպես կոտեսենք ստորև, կառուցվել է դրանից քիչ առաջ կամ հետո:

Անթվակիր, բայց կարևոր այս արձանագրության հնագրական ոճի ու առանձնահատկությունների ուսումնասիրության շնորհիվ, կարելի է անել հետևություն, որ վիմագիրը փորագրվել է 12—13-րդ դարերում: 1177 թվականից մի գեղաքանդակ խաչքար

է պահպանվել եկեղեցու հարավային պատի արևելյան կողմի լուսամտի մեջ:

Խաչքար Անապատի հուշարձանախմբից

ԹԻԻՆ ՈՒԶ (1177)
ԵՍ ԴԱԻԻԹ ԿԱՆ (ԳՆ) ԵՅԻ
ՋԽԱՉՍ Ի ԲԱՐԵՆԱ
ԻՍՈՒԹԵՆ ԾՆՈՂԱ (Ց)

Պահպանվել են նաև մի քանի անարձանագիր խաչքարեր, որոնց առկայությամբ ապացուցվում է միջնադարում խաչքարերով գերեզմանատան գոյությունը հին վանքի շրջակայքում: Ներկայիս եկեղեցու մուտքի ճակատակալ սրբատաշ քարի վրա պահպանվել է շինարարական արձանագրությունը՝ փորագրված հինգ տողով:

ԵՍ ՍԱՐԳ
ԻՍ ԱԲԵՂԱՅ
ԱԻՍ ՇԻՆԻԼ ՏՎԻ ՈՒ
ՍՏԱՅ ԳՐԻՔՈՐԻՆ
ԱՂԱԻԹՍ ՅԻՇԵՑԷՔ

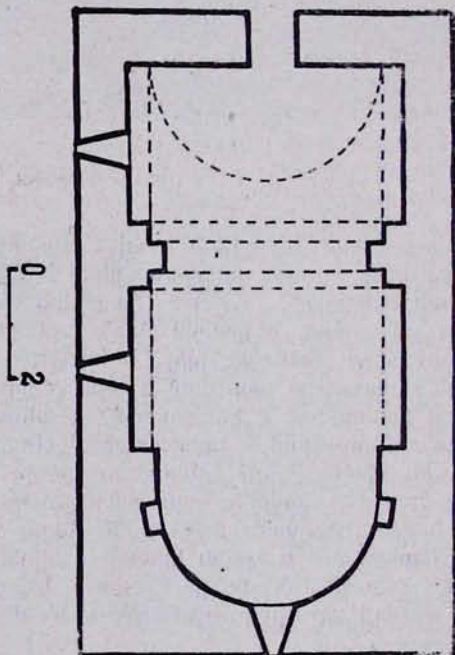
Սարգիս աբեղան Հայոց եկեղեցու Աղվանից թեմի ինքնակոչ Սիմեոն կաթողիկոսի հայրն էր, որ հակառակ Գանձասարի կաթողիկոսության Մոավ լեռներում 1691 թվականին հիմնադրեց Երից Մանկանց վանքը: Սարգիս քահանան, ինչպես հիշատակված է

Երից Մանկանց վանքի շինարարական արձանագրության մեջ, Ջրաբերդի Մեծ Շեն գյուղից էր: Այժմ էլ այն տարածքը, ուր գրվում է Անապատը, պատկանում է Մեծ Շեն գյուղին, և վերջինս ամենամոտ բնակավայրն է հուշարձանախմբին:

Վիմագրից պարզվում է, որ եկեղեցին կառուցել է ուստա Գրիգորը, որը հայ քարգործ-վարպետների շարքում մի նոր անուն է: Թեև արձանագրությունը թվագրված չէ, բայց ելնելով պահպանված մյուս վիմագրերից, ինչպես նաև եկեղեցու ճարտարապետական-ոճական առանձնահատկություններից, հետևում է, որ եկեղեցին կառուցվել է 17-րդ դարի երկրորդ կեսին կամ 18-րդ դարի սկզբներին: Եկեղեցու հյուսիսային ճակատում, հյուսիս-արևելյան սրբատաշ անկյունաքարի վրա, երեք տողով՝ փորագրված է հակիրճ արձանագրություն:

ԵՍ ՏՈՄ
ԱԶՍ Գ(Ր) Ե
ՅԻ ԹՎ(ԻՆ) ՌՃՀԷ (1728 թ.)

Նշված արձանագրված քարից մեկ շարք բարձր, նույնպես անկյունաքարի վրա փորագրված են Յ, Ն, Թ, տառերը: Եկեղեցու հարավային ճակատում, հարավ-արևելյան

Ջրաբերդի Անապատի եկեղեցու համալիրը

սրբատաշ անկյունաքարի վրա հիշատակված է մեկ տողով՝

ԱՀԱՐՈՆՍ:

Վերջինիս մոտ մեկ այլ սրբատաշ քարի վրա 1723 թվականից արձանագրություն:

ԵՍ ԱՂԱՍԻ Ո
ՐԴԻ Տ (Է) Ր ՊԵՏՐՈ
Ս (Ի) ԳԻՐՑԻ Թ (ՎԻՆ) ՌՃ
ՀԲ.

Նշված արձանագրությունից երկու քար ներքև, հարավային ճակատում՝ անհասկանալի, բայց շատ պարզ փորագրությամբ

ԶՊԽՕ, ԱՅՍ

Մեկ ուրիշ բեկորի վրա՝ ԽԱԶՍ ՎԱՐԴԱՆԻ
ՅԱՅ ՈՂՈՐՄԵԱՅ..... ՆՄԱՅ:

Անապատ հուշարձանախմբի տարածքում այլ արձանագրություններ չենք նկատել: Հուշարձանի պատերում և շրջակայքում պահպանվել են նաև կրոնական թեմաներով

պատկերաքանդակներ, որոնք ունեն գեղարվեստական որոշակի արժեք և արժանի են լուրջ ուսումնասիրության: Տեղում նշենք, որ Երից Մանկանց վանքում (հեռավորությունը Անապատից 6 կմ) գտնված պատկերաքանդակներն իրենց կատարման արվեստով ու սկզբունքով մեծ ընդհանրություն ունեն Անապատում եղած պատկերաքանդակների հետ, ըստ որի չի բացառվում միևնույն վարպետների մասնակցությունը նաև Անապատում: Եկեղեցու դռան մեջ ագուցված է ուղղանկյունաձև մի քար, որի վրա պատկերված է Հիսուս Քրիստոսը (շրջանագծի մեջ), իսկ շրջակայքում առաքյալներն են, որոնք ձեռքերով պահում են Հիսուս Քրիստոսի պատկերը: Եկեղեցուց արևմուտք, ոչ հեռու ընկած է մի փոքրաչափ խաչքար, որը պատկանում է Ամենափրկիչ կոչվող խաչքարերի տիպին: Խաչքարի խաչթևերի վրա, խաչված դիրքով պատկերված է Հիսուս Քրիստոսը: Փորագրման ու կատարման եղանակը բնորոշ է 17—18-րդ դարերին:

